

Puheen- ja kielentutkimuksen kentältä

Koonnut Mari Honko

Tutkimuksen kohteena saamen kielet: kielikontakteista kielen ja kulttuurin merkityksiin

Tällä kertaa palstalla esitellään vastikään valmistuneita väitöstutkimuksia, jotka kohdistuvat saamen kieliin ja niiden käyttöön. Tutkimusten tavoitteet, aineistot ja metodit poikkeavat toisistaan, niin kuin myös tutkijoiden suhde tutkimuskohteeseen. Tutkimuksilla on luonnollisesti kuitenkin myös yhteisiä liittymäkohtia, kuten tarkastellun kieli- ja kulttuuriryhmän ainutlaatuinen historia Euroopassa ja kielten nykyinen hauras asema suurempien kielten peristuksessa.

Katri Hiovain-Asikainen selvitti Helsingin yliopistossa syyskuussa 2023 puolustetussa väitöstutkimuksessaan valtakielten vaikutusta puhuttuun pohjoissaameen, erityisesti prosodisiin piirteisiin sen sisämaan murteissa. Alueellisesti tutkimus ulottuu viiden eri paikkakunnan alueelle Norjassa ja Suomessa. Tutkimus nojautuu niihin aiemmassa tutkimuksessakin esille nousseisiin havaintoihin, joiden mukaan pohjoissaamen varieteettien välillä on eroja, jotka eivät selity pelkästään fonologisilla, morfolgisilla tai sanastollisilla piirteillä, ja joiden mukaan samankin varieteetin sisällä voi esiintyä alueen valtakieleen liittyviä eroja.

Aineistona Hiovain-Asikainen käytti lukupuhuntana tuotettuna näytteitä, joista osa perustui tutkimuksen tarpeisiin kehitettyihin koelauseisiin, osa Wikipedia-tietoartikkeleihin. Ensin mainittuja hyödynnettiin sana- ja segmenttitason tarkasteluihin, jälkimmäisiä laajempien prosodisten ilmiöiden tarkasteluun. Tutkimuksen yksi keskeinen tavoite oli selvittää prosodisten piirteiden variaatiota, erityisesti tapoja, joilla kestoeroja (pitkä vs. ylipitkä kesto) tuotetaan tutkimukseen valituilla alueilla eli Norjan Koutokeinossa ja Kaarasjoella sekä Suomen puolella Inarissa, Ivalossa ja Utsjoella. Kvantiteettieroja tarkasteltiin kolmen akustisen piirteen – keston, intensiteetin ja perustaajuuden – avulla.

Tutkimuksen tulokset on jaettu neljään tutkimusartikkeliin, joista tämän tekstin kirjoittamisen aikaan on julkaistu kolme. Keskeisenä tuloksena tutkija esittää, että tutkitut prosodiset piirteet korreloivat alueellisen etäisyyden kanssa kohtalaisen voimakkaasti ja että tutkittujen alueiden kielimuodot kytkeytyvät prosodisten piirteiden perusteella tiukemmin valtioiden rajoihin kuin perinteisiin murre-rajoihin. Eroavaisuudet ilmenivät esimerkiksi eri maissa asuvien pohjoissaamen puhujien tuottamina erilaisina kestoeroina sekä siinä, kuinka Norjan puolella myös perustaajuuden vaihtelu selitti kvantiteettien erottelua. Intensiteetillä puolestaan ei havaittu merkittävää roolia kvantiteetin ilmentämisessä kummassakaan ympäristössä. Tulosten pohjalta tutkija esittää jatkopohdinnan ja -tutkimusten kohteeksi muun muassa sen, ovatko prosodiset piirteet yleisemminkin alttiimpia lainautumaan tutkittujen kielten välillä kuin kirjoitettuun kieleen tiiviimmin liittyvät rakennepiirteet. Havaittu alueellinen kielenvaihtelu, kestoerojen eräänlainen epävakaus erityisesti pitkän ja ylipitkän kestoeron erottelussa, on tutkijan mukaan kiinnostava myös ikkunana meneillään olevaan kielenmuutokseen, jossa alueen valtakieli voi olla merkittävä muutoksen suunnan näyttäjä.

Markus Juutisen samana vuonna 2023 Oulun yliopistossa valmistunut väitöstutkimus kohdistui koltansaamen kieleen, erityisesti kielikontakteihin ja niiden vaikutuksiin. Käytännössä tutkimus keskittyy ainoastaan koltansaamen muista kielistä saamiin vaikutuksiin, sillä koltansaamen vaikutukset kontaktikieliin ovat tutkijan mukaan olleet vähäisiä tai niistä ainakin on jäänyt vain vähän jälkiä. Juutisen tutkimus koostuu Hiovain-Asikaisen tutkimuksen tapaan neljästä tutkimusartikkelista ja yhteen-veto-osioista. Tutkimuskysymyksiä on niin ikään neljä. Ne kohdistuvat kielikontaktien alueelliseen ja ajalliseen vaihteluun, sanaston rooliin kielikontaktien tutkimisessa, koltansaamen ja muiden kielten yhdistelyyn koltansaamelaisten puheessa sekä kielikontaktien vaikutuksiin koltansaamen kieliopillisten rakenteiden näkökulmasta.

Ensimmäinen ja kolmas artikkeli lähestyvät aihetta yhden valikoidun kielenpiirteen kautta, ensimmäinen fokuspartikkeleihin ja kolmas impersonaalsiin rakenteisiin, etenkin impersonaaliseen neljänteen persoonaan, rajautuen. Toisessa artikkelissa esitellään koltansaamen sekä pohjoissaamen murteisiin kuuluvan merisaamen yhdistymistä (*code-mixing*, s. 57) molempia kieliä osaavien saamenpuhujien vuorovaikutuksessa. Neljäs artikkeli puolestaan käsittelee koltansaamen venäläisperäistä lainasanas- toa. Tutkimuksen yhteenveto-osiossa tutkija lisäksi selvittää kielikontaktien historiallista kontekstia. Tutkimuksen aineistona on sekä puhuttuja että kirjoitettuja tekstejä: arkistonauhoitteita ja julkaistuja murrenäytteitä, sanakirjoja ja kirjoitettuja tekstejä 1900-luvun alusta 2000-luvulle.

Juutisen tutkimus osoittaa kielikontaktien vaikuttaneen koltansaamen kieleen niin äänneopin, sanas- ton, morfologian kuin lauseopinkin tasoilla. Tärkeimmiksi kontaktikieliksi Juutinen nimeää saame- laiskielet, skandinaavin, karjalan, venäjän ja suomen. Ympäröivien saamelaiskielten Juutinen havaitsi vaikuttaneen etenkin koltansaamen äänneoppiin. Karjalan, venäjän ja suomen vaikutukset näkyivät niin sanastossa, morfologiassa kuin lauseopissakin, kun puolestaan skandinaavisten kielten vaikutukset rajoittuivat sanastoon. Lainasanojen määrän ja semantiikan tarkastelua tutkija hyödyntää myös kontak- tien luonteen ja kontekstin selvittämiseen. Esimerkiksi uskonnollista sanastoa, identiteetin kannalta tärkeää pukeutumissanastoa sekä ruokaan ja yhteiskuntaan liittyvää sanastoa on lainattu paljon venä- jästä, kun taas skandinaavilainat liittyvät pitkälti elinkeinoihin.

Eri kielten yhdistely toteutui tutkitussa aineistossa usein koltansaame pääasiallisena kielenä eli matriisikielenä, mutta aineistossa oli myös esimerkkejä muun muassa tilanteista, joissa matriisikielenä toimi merisaame, sekä näiden kielten tasavahvasta käytöstä. Yhteenveto-osion lopussa tutkija nostaa esille tutkimuskohteita, joiden avulla voitaisiin täydentää tietoa saamelaiskielten historiallisista kehi- tuskuluista. Yksi tällainen kohde voisi olla kolttien puhuman suomen tutkiminen. Saamelaisyhteisöjen historiallisten kontaktien selvittämistä Juutinen pitää jatkossakin tärkeänä myös kielentutkimukselle, sillä se mahdollista esimerkiksi eri kielten ja murteiden välisten sanastoerojen selittämisen. Erityismai- ninnan ansaitsee tutkimuksen koltansaameksi kirjoitettu tiivistelmä.

Juha Kuokkala puolusti pian Juutisen jälkeen niin ikään vuonna 2023 valmistunutta väitöskirjaansa Helsingin yliopistossa. Kuokkala rajasi tutkimuksensa verbijohdostyyppien esiintymiseen ja vaihteluun sekä niiden historialliseen taustaan. Aineistona oli koko saamen kielialueen kattava sanakirja-aineisto. Johdostyyppien luokitus perustui kantasanojen tarkasteluun sekä sen selvittämiseen, millaista morfo- fonologista vaihtelua johtimien liittäminen on aiheuttanut kantaan sekä kannan ja johtimen rajalle. Vaihtelun yhteydessä tarkastelun kohteena puolestaan olivat johdostyyppien esiintyvyys eri saamelais- kielissä sekä yksittäisten johdosverbien levikit.

Kuokkalan väitöstutkimuksen tulokset on koottu viiteen tutkimusartikkeliin ja yhteenveto-osioon. Näistä kaksi ensimmäistä käsittelee kantaverbin toiminnan alkamista ilmaisevia johdoksia ja kolme muuta š-aineksisen johtimen sisältäviä johdostyyppisiä. Tulosten perusteella tutkija esittää uutta tietoa muun muassa johtimien käyttöalan laajuudesta ja johtamiseen liittyvistä kielikontakteista sekä johdin- ten funktioista ja johdosten kehityskuluista. Analyysin yksityiskohtaisuus on vaikuttavaa, etenkin, kun käytettävissä oleva aineisto on monella tapaa aukoista ja luotettavien kehityskulkujen rekonstruoimi- nen siksi työlästä ja osin vaikeaa tai mahdotontakin.

Yhteistä kaikille edellä mainituille väitöstutkimuksille on, että ne kytkeytyvät osaksi pitkäkestoista ja tavoitteellista saamen kielten kehittämisen ja tutkimustyötä. Hiiovain-Asikainen kirjoittaa kiinnostu- neensa omasta tutkimusaiheestaan työskenneltyään aiemmin tutkimusavustajana DigiSami-projek- tissa. Juutinen suuntautui tutkijanuralle heti opintojensa alkuvaiheessa ja kertoo saaneensa vahvistusta tutkimuksen tekemiseen muun muassa kenttätyömatkoilta, kielen ja kulttuurin opinnoista sekä koltan- saamen dokumentaatioon keskittyneestä hankkeesta. Kuokkala puolestaan korostaa aiempien polvien tekemän työn merkitystä omalle tutkimukselleen: ilman sanakirja-aineistoa tutkimus ei olisi toteutunut. Kiitosta sai väitöskirjojen esipuheissa myös moni aktiivisesti yhä vaikuttava kielentutkija, jolla on ollut saamen kielten tutkimukselle ratkaiseva merkitys.

Neljäs saamen kielisiin ja niiden käyttöön kytkeytyvä tuore väitöstutkimus on valmistunut vuoden 2024 puolella. Tämä Hellevi Tervon tutkimus on tehty kielitieteen kentän ulkopuolella Itä-Suomen yliopistossa terveystieteiden tohtoriohjelmassa, ja se kohdistuu kielen sijaan terveyteen ja hyvinvointiin sekä näiden kulttuurisiin merkityksiin Suomen saamelaisalueilla. Koska kieli kytkeytyy tiiviisti sekä kulttuuriin että ihmisten hyvinvointiin, tutkimus kuitenkin tarjoaa antia myös kielentutkijoille ja laajemminkin kenelle tahansa saamen kielen ja kulttuurin kysymyksiä sekä monikielisyttä pohtivalle. Tutkija itse on esittänyt tavoitteeksi tutkimustulosten hyödyntämisen saamelaisten kieli- ja kulttuurilähtöisten hyvinvointipalvelujen käytännön kehittämistyössä ja tähän liittyvässä koulutuksessa.

Hiovain-Asikainen ja Juutinen muistuttavat, että yhteydet saamen kielten välillä ja myös niiden sekä puhuma-alueen valtakielten välillä ovat tiiviit. Arjen kielikontaktien sekä koulutuspolun eri vaiheissa käytettyjen kielten saattelemina saamenkieliset myös usein ovat vahvasti kaksi- tai monikielisiä. Kaikki saamelaiskielet ovat toisaalta erittäin uhanalaisia. Puhujamäärältään suurimmankin, pohjoissaamen, puhujia on Hiovain-Asikaisen eri lähteistä kokoamien tietojen perusteella korkeintaan muutama kymmenen tuhatta (15 000–30 000). Muiden saamen kielten puhujamäärät jäävät kauas pohjoissaamen puhujista. Juutisen esittämän arvion perusteella esimerkiksi koltansaamen puhujia on jäljellä enää noin 300, jos kohta puhujamäärä ei alun perinkään ole ollut kovin suuri. Osa kielistä on käytännössä välittömän katoamisuhan alla.

Saamen kielisiin kohdistuva tutkimus on tieteellisen annin lisäksi tärkeä tapa tukea saamelaiskielten elinvoimaisuutta. Kirjaukset saamelaisten kielellisistä oikeuksista ovat olleet osa Suomen lainsäädäntöä vuodesta 1992 saakka (Laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa 516/1991). Tervon esittämät esimerkit ja hänen niistä tekemänsä tulkinnat vahvistavat käsitystä kielen tärkeästä merkityksestä muun muassa identiteetin rakentumisessa, oppimisessa ja kulttuurisen jatkuvuuden kokemisessa (”Kun puhuthan omalla kielellä, sitä lämpenee aivan toisella tavalla”, s. 69). Esimerkit myös paljastavat hienovaraisiakin merkityksiä, joita kielivalinnoilla voi olla perheiden sisäiseen vuorovaikutukseen ja esimerkiksi nähdyksi tulemiseen eri sukupolvien välisissä vuorovaikutustilanteissa. Perheen ja oman kieli- ja kulttuuriryhmän ulkopuolella perheen sisäisistä asioista voi Tervon tutkimustulosten mukaan kuitenkin olla vaikea puhua, mikä asettaa hyvinvointipalveluille erityisiä vaatimuksia.

- Hiovain-Asikainen, K. (2023). *Prosodic change and majority language influence in spoken North Sámi varieties*. Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Digitaalisten ihmistieteiden osasto. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-9406-0>
- Juutinen, M. (2023). *Koltansaamen kielikontaktit: vähemmistökieli muuttuvassa kieliympäristössä*. Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora 209. Oulun yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Giellagas-instituutti. <https://urn.fi/URN:ISBN:9789526238357>
- Kuokkala, J. (2023). *Saamelaiskielten verbijohdostyyppien historiasta ja variaatiosta*. Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-9979-9>
- Tervo, H. (2024). *Terveys saamelaiskulttuurisena ilmiönä: etnografinen tutkimus saamelaisten hyvinvoinnista ja sen kulttuurisista merkityksistä*. Itä-Suomen yliopisto Terveystieteiden tiedekunta, Hoitotieteiden laitos. <https://erepo.uef.fi/handle/123456789/31489>